

ОЛЬГА КОСАЧ-КРИВИНЮК

БАТЬКО ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Спогад Ольги Косач-Кривинюк, призначений до друку ще торік, кидаючи жмут живого світла на таку близьку до Лесі Українки особу, як її батько — до речі, постать майже зовсім невідома нашій ширшій читацькій публіці — ні трохи не втратив зі своєї актуальності, а зокрема нові полемічні нотки, що їх авторка звертає тепер проти статті Ю. К. („Гроно стародубських Косачів“) показують, яке потрібне і сьогодні таке висвітлення подробиць з життя Петра Антоновича. Ред.

Петро Антонович Косач, батько Лесі Українки, а також і мій, бо ми з нею рідні сестри, народився 20/XII 1841 в м. Мглині на північній Чернігівщині.

Мати нашого батька Марія Степанівна Косач, дівоче прізвище Чернявська, була не мглинська, а приїхала туди лише 1838 року з Полтави, де жила довгий час, родом же була, здається, з Чернігова. Вона померла 3/XI 1848 року, і батько наш її зовсім не пам'ятав, з оповідань же старших родичів знав і нам розказував, що була вона дуже лагідна, добра жінка, розумна і, як на той час, гарно освічена. З оповідань трудно збагнути, від чого вона померла: не то від сухот, не то від крайнього виснаження й тяжкої анемії, була вона взагалі тендітна й слабка.

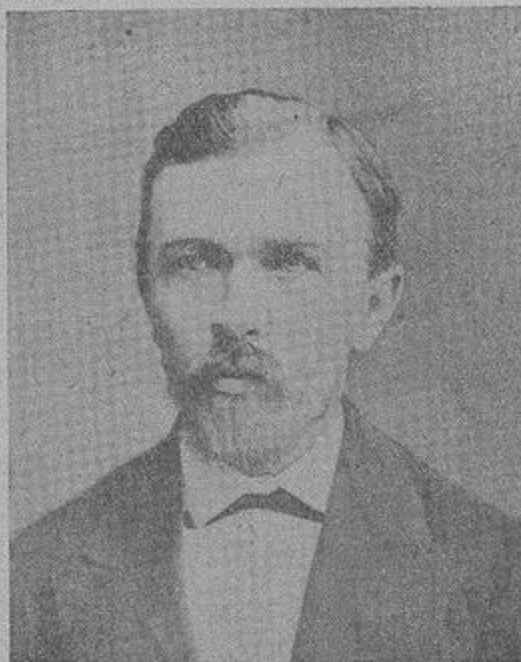
Дід наш, батьків батько Антін Григорович Косач був людиною мало освіченою, але від природи розумна, дуже чесна й добра, однак був він страшенно запальний і міг скипіти до нестями. Помер дід, як йому було 96 років, і мало не до самого кінця свого життя був сильний і здоровий.

Батько наш, видно, вдався не в свого батька, високого, здорового, сильного чоловіка, а в матір, бо був середнього зросту, худий та тендітний замолоду. Дуже зарані почав слабувати на склерозу судин та міокардит.

По смерті батькової матері доглядати та виховувати дітей (батька нашого та його двох братів і двох сестер) взялася її сестра Прасковія Степанівна Чернявська. І наш батько і його брат та сестри все життя згадували цю свою тітку з глибокою пошаною, любов'ю та вдячністю, як надзвичайно розумну, добру, справедливую людину, лагідну та з сильним характером. Вона була так само, як і її молодша сестра, наша бабуся, гарно освічена на ті часи і влаштувала у себе в Мглині пансіон для дівчаток. В тому пансіоні разом з тітчиними ученицями наш батько одержував свою найпершу науку. Потім його віддали до чернігівської гімназії. Підчас науки в гімназії батько жив у пансіоні при ній. Вчився батько в гімназії дуже добре, особливо був здатний до математики, але разом з тим і до історії та словесности (в значенні літератури, бо мовних — філологічних здатностей у батька не було).

Батько мав завжди винятково велику охоту до читання і просто таки виключно гарну пам'ять, надзвичайну пам'ять усе своє життя.

В чернігівській гімназії батьковим учителем словесности був Леонід Глібів і батько завжди дуже тепло, з великою симпатією і пошаною згадував його,

Петро Антонович Косач
(репродукується вперше)

дуже любив його байки, силу їх знав напам'ять і гарно декламував нам.

Розказували, як батько Лесю, ще зовсім маленьку, навчив, проказуючи, бо вона не вміла ще читати, байки Глібова „Куц та білина“, і вона дуже гарно та чуло її декламувала. До сліз проймала її деклямація закінчення цієї байки, того: „Ох, кушнику, я на чужині...“

Закінчивши дуже гарно гімназію, батько наш вступив до Петербурзького університету на математичний факультет, але через рік (ніяк не може при-

гадати, з яких міркувань) перейшов на юридичний. Коли батько був, здається, на другому курсі, в Петербурзькому університеті сталися т. зв. тоді „студенческие беспорядки“. Багато студентів покарали, в тому числі й батька. Він тоді переїхав до Києва і вступив до Київського університету теж на юридичний факультет, на якому проходив науку дуже успішно і гарно закінчив його 1864 року.

Бувши в Києві в університеті, батько скоро зазнайомився, а далі й заприятелював і подружився з київськими українцями, тоді молодими, як і він: М. П. Драгомановим, В. Б. Антоновичем, П. Г. Житецьким, Михальчуком, О. І. Левицьким, М. В. Лисенком, М. П. Старицьким, В. Л. Беренштамом та іншими. Коли В. Б. Антонович закладав тоді „Українську Громаду“, що потім була відома під назвою „Стара Громада“, то організував її по системі трійок. До своєї основної трійки В. Б. Антонович запросив батька нашого і д-ра Панченка (так розказував мені батько). Кого далі до своєї трійки залучив батько, ніяк не пригадаю¹⁾.

З більшістю тодішніх київських товаришів, а потім і з молодшими членами Старої Громади у батька завжди були приятельські відносини.

З того часу і до кінця свого життя батько уважав українські справи своїми справами, цікавими, важливими й рідними. Був чи не найакуратнішим у всіх відношеннях членом Старої Громади, ретельним членом „Редакції“, тобто редакційної колегії журналу „Киевская Старина“, давав кошти на українські справи²⁾ і т. д.³⁾.

По закінченні університету батько служив у Києві, 14/VIII 1866 року вступив на службу головою з'їзду мирових посередників у Звяглі (так завжди в нашій сім'ї звали місто, що офіційно було перейменоване в Новоград Волинський). З того часу і до кінця життя батько завжди служив „по крест'янским делам“⁴⁾, як це звалось тоді. Був він у тих „ділах“ дуже хорошим знавцем, а що симпатії його були завжди на боці селян, то його рішення селянських справ бували здебільшого на користь селян, а не противної сторони, і селяни часто радилися з батьком про ті свої справи вже не як з офіційною особою, а як з людиною знаючою та прихильною до них. За ту прихильність до селян не любило батька не лише начальство, а й сусіди-поміщики. Однак пам'ятаю багатонько випадків, як вони запрошували батька за арбітра на третейські суди між собою, бо всі знали батька, як бездоганно чесну й справедливу людину.

Служив батько спочатку в Звяглі (там служачи, він одружився 1869 року з сестрою свого друга М. П. Драгоманова Ольгою Петрівною Драгомановою⁵⁾), там народилися його старші діти Михайло, Лариса й Ольга; троє молодших: Оксана, Микола та Ізидора вродилися вже в Колодяжному, потім у Луцьку, з 1878 р., а далі з вересня 1891 р. в Ковлі. Служачи в Ковлі, він жив у Колодяжному, куди на десять років раніш за нього переїхала наша родина. З січня 1899 р. батько служив у Києві теж „по крест'янским делам“. По кількох роках вернувся до Ковля на ту саму посаду і вийшов у відставку зовсім незадовго до смерті, що наступила 2/IV 1909 р. у Києві.

Зо всіх нас шістьох дітей Леся найбільше була подібна до батька і вродою і вдачею⁶⁾. Щодо вроди, то й по батькових фото з молодих літ видно і з розповідей матері, тіток і дядька виходило, що в Лесі такі самі риси обличчя, барва очей і волосся, як у батька, такий самий зріст і постать, така сама тендітність. Вдачею ж вони обоє однаково були лагідні та добрі безмежно, однаково обоє бували здатні страшенно скипіти, коли їх дійняти чимсь особливо для них дошкульним. Обоє були надзвичайно стримані, терплячі та витривалі, з виключною силою волі. Обоє були бездоганно принципові люди: для любих людей чи справ могли поступитися багато чим, могли бути дуже поблажливими, але я не можу собі уявити тієї людини, тієї справи, взагалі, тієї сили, що могла б примусити батька, чи Лесю однаково, зробити щось, що вони вважали за непорядне, нечесне. Щоб же зробити таке для власної вигоди, чи користи, чи безпечности, то про те не може бути й мови, — таке це щось зовсім не до уявлення в поєднанні з ними. Обоє мали напрочуд гарну пам'ять. Батько мав лише, певне, гострішу спостережливість, а може скоріше й краще вмів комбінувати свої спостереження, бо він, напр., надзвичайно скоро й вірно складав ціну людям і явищам, влучно й дотепно характеризував їх і майже ніколи не помилявся в тих своїх характеристиках. Лесі ж траплялося й помилятися, правда, зрідка, в своїх перших враженнях. Обоє вони, і батько й Леся були однаково делікатні у відносинах з людьми, намагалися нікого собою не затруднити, не клопотати, не намагалися не журити чи не мучити інших тими сво-

¹⁾ Це діялося раніш, ніж наш батько познайомився з нашою матір'ю, отже згодом Ю. К. в статті „Гроно стародубських Косачів“ (Наші Дні, 1943 ч. 8), що батькове „українофільство“ повстало під впливом її, невірний.

²⁾ Напр., на видання перших збірок народних українських пісень М. В. Лисенка в Ляйпцігу.

³⁾ Батько наш не чинив ніколи ніяких перепон проти того, що мати виховувала всіх нас українцями, що наша родина була мало не єдина інтелігентська родина суто українська. Це відбувалося на його службовій кар'єрі, однак він уважав, що так повинно бути і ніколи нічим не противився тому.

⁴⁾ Мировим суддею, як говорить Ю. К. у згаданій статті, батько ніколи не був.

⁵⁾ Слова Ю. К. у згаданій статті про те, що Олена Пчілка вийшла заміж за „дійсного статського совітника“ не відповідають дійсності, бо, женившись, батько наш далеко не мав цього високого рангу, який одержав після багатьох років подружнього життя.

⁶⁾ Батька нашого ніяк не можна характеризувати тими трьома словами, якими характеризує його Ю. К. у згаданій статті: „невисокий, веселий, живий“ чоловік, бо тоді стає в уяві зовсім якість інша фігура, ніж та, якою був він. Був він, правда, невисокий, але і в рухах, і в мові, і у виразі обличчя повільний, спокійний, поважний.

їми почуваннями і тлумили їх у собі з якоюсь не-людською силою.

Пам'ятаю, як батько, відпровадивши, зовсім спокійно на вигляд, Лесю з матір'ю в подорож до Відня, як тоді думали, на операцію, замкнувся в себе в хаті і, думаючи, що ніхто з нас молодших не почує, ридав від жалю та турботи. Пам'ятаю теж, як він після смерті сина Михайла тримався на вигляд нібито спокійно і все дбав про те, щоб заспокоїти нас, та все вмовляв нас заспокоювати та підтримувати матір в її безмежному горі. А його самого те горе так підрізало, що коли я, після похорону брата Михайла,

Л. Українка з А. Драгоманівною
(репродукується вперше)

не бачивши батька три місяці, побачила його знову, то мені здалося, що я не бачила його 10 років, так він раптом постарів і змінився.

Була в батька й Лесі ще одна спільна, надзвичайно цінна риса: вони надиво високо цінували людську гідність у всякої людини, хоч би у найменшої дитини, і завжди поводитися так, щоб не образити, не принижувати тієї гідності. Я не пам'ятаю випадку, щоб батько чи Леся повелися з кимсь грубо, брутально; не пам'ятаю й єдиного разу, щоб батько когось з нас, дітей, налаяв чи насварив, чи щоб щось наказав зробити. Він завжди радив, просив, намагався і найменшому довести, чому так слід, а так не слід робити, намагався переконати, а не примусити. Так само чинила й Леся. З дітьми ж, і своїми, й чужими, батько був завжди ласкавий та ніжний, говорив, власне „розмовляв“, поважно, наче з рівним собі, зовсім так само поводитися й Леся. Певне тому вони обоє мали завжди багато „молодих друзів“, як казав батько (не „малих“, а „молодих“, і це дуже імпонувало й подобалося дітям та примушувало їх і самих уважно ставитися до своєї гідності), ті молоді друзі дуже їх любили та поважали.

В одному Леся й батько були несхожі одно на одного: батько (мав більш ніж середній хист) до математики і любив її, зате ж був нездатний до вивчення мов⁷⁾. Леся ж була виключно здатна до мов і як вона сама казала, абсолютно нездатна до математики і не мала до неї жадної охоти. Своєю здатністю до мов Леся вдалася в нашу матір і взагалі це була в неї драгоманівська риса, може єдина не косачівська.

Коли народилася Леся, то мати наша ослабла на тяжку анемію і мусіла серйозно лікуватися, не могла доглядати сама своїх двох малих дітей (синові Михайлові було 1½ року), а найгірше, не могла сама годувати Лесю, як вигодувала сина Михайла. Спробували знайти мамку Лесі, але не вдало, бо змінилось їх 3 чи 4, та все були то хворі, то не мали молока. Довелося годувати Лесю штучно, а за тих часів це була справа ще дуже незвична та непорядкована. Леся почала сильно слабувати. Батькові тоді доводилося раз-у-раз їздити в службових справах і він розказував мені, як він до розпачу доходив, приїздячи додому та застаючи Лесю в тяжкому стані, після того, як підчас пробування вдома налагодив було її годування. Врешті, батько взяв відпустку спеціально для того, щоб доглянути Лесі, бо боявся, що інакше вона загине. Взв'язя пильно виконувати всі лікарські приписи і врешті досягнув того, що Леся не лише залишилася при житті, а й зовсім одужала та поправилася. На жаль, затратилася Лесина фотографія, де Леся знята у віці близько 1½—2 років на руках у тітки Олександри Антонівни Косач. На цьому фото Леся товстенька з круглим веселим усміхненим личком.

Батько наш усіх нас дуже любив і був ідеально дбайливим, уважним та добрим до всіх нас, але ж усе своє життя він особливо був ніжний до Лесі, може тому, що вона була хвора, а може й тому, що він, як я вже казала, мав властивість скоро й влучно складати ціну кожній людині, отже, певне багато раніш за інших, навіть за нашу матір, склав ту високу ціну Лесі, якої вона була варта. Як би то не було, а любив і шанував він Лесю завжди безмірно.

Батько був дуже начитаною людиною, хоч і в перекладах, але добре знав світову літературу, літера-

⁷⁾ На жаль, умів батько наш говорити лише одною мовою — російською. Говорив правильною, літературною російською мовою. Білоруської зовсім не знав і ніколи не живав, українською говорив окремі речення, співав пісні. Розумів же українську мову перфектно і ми, діти його, говорили з ним виключно українською мовою, так само і листи до нього писали тільки по-українськи, бо взагалі в родині не вживали іншої мови, крім української.

Твердження С. Чикаленка в його споминах, повторене Ю. К. в згаданій статті, що батько наш говорив якимсь українсько-білоруським воляпокам, цілком неправдиве.

туру ж російську знав досконало, незгірше знав і українську, бо давно знав ще змолоду, за новою ж слідкував, читаючи все, що тільки виходило друком. Звичайно, що й Лесине писання він знав ще в рукописах.

Батько дуже гарно читав уголос і деклямував, але завжди лише вдома, а не прилюдно. Прекрасно розказував, а що мав надзвичайну пам'ять і знав силу найрізноманітніших людей і подій, то його розповіді були такі цікаві, дотепні і повчальні, що безмежний жаль бере, що ніяк не вдалося вмовити його написати спомини, і сором нам, що ми не записали його оповідань.

Батько був відважніший за багатьох українців, своїх сучасників: він, напр., не поривав дружніх відносин з М. П. Драгомановим, коли той був на еміграції, листувався з ним і був у нього, коли їздив за кордон. Не побоявся приймати у себе гостем у Колодяжному Івана Франка з родиною в 1891 році, а що багато хто ставився до цього інакше, можна бачити, напр., з листа Ольги Федорівни Франкової (дружини Івана Франка) до моєї матері. Вона між іншим, пише так: „...а сестричка моя поправді не приїхала тогді⁸⁾ в Колодяжне через переполюх, котрий зробився коло них з приїздом фамілії нашої в Росію. Коло колегії, навіть в Покорщині стояла варта чи не їде⁹⁾ а він (таке страшидло?) тим часом спокійненько ловив в'юни в Колодяжному. І Санічка¹⁰⁾, не хочаючи пошкодити фамілійним інтересам і т. ін. — не приїхала“.

В той приїзд Івана Франка до нас в Колодяжне вони з батьком дуже заприятелювали і ті приятельські відносини лишилися в них назавжди. Коли згадую Івана Франка, то зараз у моїй уяві повстає його образ, як я бачила його востаннє: це було 1909 4/IV через день після смерті мого батька. Франко стояв у нас в хаті близько домовини з тілом батька і слухав Панахиду; ясні слізи котилися йому по обличчю і він не міг їх втерти своїми хворими вже тоді руками. То був образ жалю й горя за близьким приятелем.

Батько справді був приятелем не тільки багатьох окремих українських письменників, він був приятелем усієї української літератури й культури взагалі. Він робив усе, що міг, щоб допомогати розвитку їхньому. У всіх культурно-літературних справах Старої Громади він брав участь і матеріально і роботою. Всі видання (в тому числі й Лесиних творів) нашої матері (Олени Пчілки), починаючи з видання її збірки українських народних узорів, матеріально були батькові видання, бо мати власних коштів не мала до смерті своєї матері, батько ж, не жалуючи, давав їй кошти на всі її видання та інші українські справи, бо цілком співчував їй у всіх тих інтересах. Так само співчував він Лесі і так само ніколи не жалував нічого, — ні сили, ні коштів, — аби їй догодити, аби їй нічого не бракувало¹¹⁾. Завжди дуже журився тим,

⁸⁾ Як родина Франків гостювала в Колодяжному.

⁹⁾ Чи не їде Франко.

¹⁰⁾ Сестра О. Ф. Франкової — Олександра.

¹¹⁾ Знаючи це, якось дико читати в книжці Н. Анто-ненка „За духа нації. Леся Українка, життя і творчість“ на стор. 40 примітку першу про те, що „М. Драгоманов,

що, не дивлячись на все бажання й намагання, не може дати їй здоров'я.

Батько і замолоду не дуже то любив їздити, під старість же з появленням хвороб зовсім не любив подорожей, однак йому так хотілося бачитися з Лесею, що зовсім уже хворий, за 4 місяці до смерті, він переміг свою неохоту до подорожування і поїхав до Лесі в Ялту. Їхати йому було важко, Ялта йому чомусь зовсім не сподобалася, але він був дуже радий, що бачився з Лесею. Може передчував, що бачився з нею, своїм найдорожчою ціни скарбом, востаннє.

Хто шанує Лесину пам'ять, той повинен віддати належну пошану і пам'яті її найщирішого, найкращого приятеля-друга, пам'яті її батька, що за все своє життя не поклав і марної стеблинки поперек Лесиної дороги, а навпаки, як тільки міг і зміг, промітав туя дорогу для неї.

помираючи, записав Лесі 8000 карбованців, та цілої суми вона не дістала, бо батько її зробив на цей рахунок чимало витрат на речту рідні¹²⁾. М. Драгоманов ніколи ніяких грошей Лесі не записував (він, умираючи, не мав чого записати рідним дітям, бо нічого не мав). Батько Лесині все, що мав, постановив поділити нарівну між своїми дітьми і дружиною. Синові Михайлові і Лесі (останній дуже незадовго перед своєю смертю) виділив і оддав їх частини грошми ще сам за свого життя, дружині ж і решті 4-м дітям їх частини заповів у заповіді.